

*Andrzej Cichocki*

## WYMIARY PRZYGOTOWANIA ZAWODOWEGO NAUCZYCIELA I JEGO KOMPETENCJI W ZAKRESIE ORGANIZACJI EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ W SZKOLE

W obliczu wzrastających wymagań wobec zawodu nauczyciela odżywiają dylematy związane z definicją jego przygotowania i kompetencji zawodowych. Mimo rozszerzającego się kręgu badaczy tej problematyki nie ma jednej ogólnie przyjętej definicji kompetencji zawodowych nauczyciela.

### DEFINIOWANIE KOMPETENCJI

Kompetencja to odpowiedni zakres wiedzy i umiejętności, fachowość, znanie się na rzeczy, bycie kompetentnym<sup>1</sup>. Kompetencje zawodowe nauczyciela określają terminy bliskoznaczne: sprawność, umiejętność, kwalifikacje, uprawnienia, „zdatność”, zdolność, przygotowanie. Większość definicji określa kompetencje jako symbiozę wiedzy, umiejętności i postaw. Kompetencje powstają w wyniku zintegrowania wiedzy, dużej liczby drobnych umiejętności oraz sprawności w wartościowaniu. Kompetencja wyraża umiejętność transferu wiedzy i umiejętności do nowych sytuacji w obrębie sytuacji zadaniowej, obejmuje także organizację i planowanie pracy, gotowość do wprowadzania innowacji i radzenia sobie z niecodziennymi zadaniami; to również cechy osobowości niezbędne do efektywnej współpracy i współdziałania<sup>2</sup>.

Kompetencje oznaczają udowodnioną zdolność stosowania wiedzy, umiejętności i zdolności osobistych, społecznych lub metodologicznych okazywaną

---

<sup>1</sup> *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1998, s. 397.

<sup>2</sup> *Kształcenie otwarte od A do Z*, Warszawa 1997.

w pracy lub nauce oraz w karierze zawodowej i osobistej; w europejskich ramach kwalifikacji kompetencje określane są w kategoriach odpowiedzialności i autonomii<sup>3</sup>. Bycie kompetentnym oznacza efektywne działanie w złożonych i nieprzewidywalnych sytuacjach. Kompetencje nie polegają na odtwarzaniu wiedzy, lecz na jej umiejętnym stosowaniu. Samo posiadanie wiedzy nie oznacza bycia kompetentnym, wiedza jest jednak do tego niezbędna. Na niej opierają się inne ważne składniki kompetencji, takie jak umiejętności, rozumienie, doświadczenie, inteligencja, kreatywność<sup>4</sup>.

Nie należy więc mylić lub też utożsamiać kompetencji zawodowych nauczyciela z umiejętnościami, choć te drugie są składową pierwszych. Dość często nieodpowiedzialnie stawia się też znak równości między kompetencjami a kwalifikacjami zawodowymi nauczyciela. Tadeusz Nowacki stwierdza, że „obecnie używa się wyrazu kompetencje zamiennie z terminem kwalifikacje, co powoduje pewne zamieszanie, tym bardziej, jeżeli obok uprawnień prawnych dopuścimy znaczenie uprawnień moralnych”<sup>5</sup>.

Kazimierz Denek skłonny jest uznać, że kwalifikacje nauczyciela można sprowadzić do jego kompetencji<sup>6</sup>. Jednakże kwalifikacje odnoszą się do tego, czy nauczyciel może wykonywać swój zawód, tzn. czy posiada ukończoną odpowiednią szkołę i dyplom potwierdzający jej ukończenie, czy posiada odpowiednią wiedzę i umiejętności. Kwalifikacje wchodzą w skład kompetencji, które odnoszą się do umiejętności wykorzystywania posiadanych kwalifikacji<sup>7</sup>.

Także Tadeusz Oleksyn stwierdza, że kompetencje są pojęciem szerszym niż kwalifikacje, gdyż kwalifikacje nie zawierają w sobie zdolności do skutecznego działania<sup>8</sup>.

**Kwalifikacje** określone są przez poziom wykształcenia potwierdzony odpowiednim dyplomem oraz poziom sprawności i umiejętności potrzebnych do wykonywania określonej pracy lub zadań. **Kompetencje** zaś stanowią zestaw zachowań będących efektem wiedzy, umiejętności i postaw stanowiących funkcję doświadczeń zawodowych, działalności zawodowej, właściwości środowiska pra-

---

<sup>3</sup> Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie.

<sup>4</sup> M. Gawrysiak, *Edukacja metatechniczna*, Radom 1998, s. 224.

<sup>5</sup> T. Nowacki, *Kwalifikacje i autokreacja nauczyciela*, w: K. Żegnałek (red.), *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, Warszawa 2008, s. 19.

<sup>6</sup> K. Denek, *Nauczyciel w społeczeństwie wiedzy, jego tożsamość, role, kompetencje i europejski wymiar*, w: A. Klim-Klimaszewska, M. Wiśniewska (red.), *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, t. 1, Siedlce 2012, s. 29.

<sup>7</sup> Por. L. Kacprzak, *Pedeutologiczne rozważania o nauczycielu*, Piła 2006, s. 47; także M. Gawrysiak, *Edukacja metatechniczna*, Radom 1998.

<sup>8</sup> T. Oleksyn, *Praca i płaca w zarządzaniu*, Warszawa 2001, s. 227.

cy oraz etapu kariery zawodowej. W przeciwieństwie do kwalifikacji kompetencje nie są dane raz na zawsze, podlegają aktualizacji i wymagają coraz nowych doświadczeń<sup>9</sup>. Kwalifikacje nabywa się w szkole, a kompetencje — w praktyce zawodowej. Bez praktyki i osobistego doświadczenia pedagogicznego nie można mówić o kompetencjach zawodowych nauczyciela<sup>10</sup>.

## TYOLOGIE KOMPETENCJI NAUCZYCIELSKICH

Charakter zawodu nauczycielskiego, jak również wielość specjalności nauczycielskich uniemożliwiają pełny opis kompetencji potrzebnych w pracy nauczyciela<sup>11</sup>. Klasyka typologii kompetencji nauczycielskich prezentowana jest w pracach Roberta Kwaśnicy, Stanisława Dylaka, Marii Czerepaniak-Walczak, Marii Dudzikowej, Wacława Strykowskiego, Czesława Banacha, Lecha Kacprzaka.

Znamienne w debacie nad kompetencjami nauczycielskimi jest stanowisko Kazimierza Denka, który na podstawie analizy literatury pedeutologicznej oraz własnych poszukiwań naukowo-badawczych zaprezentował szerokie spektrum możliwości i konieczności w tym względzie. Autor pisze: „Chodzi o kompetencje: dydaktyczno-wychowawcze, z zakresu wiedzy ogólnej i doradztwa zawodowego; psychologiczne (z psychologii: ogólnej, rozwojowej, wychowawczej, społecznej i uczenia się); poznawcze; badawcze; twórcze; innowacyjne; metodologiczne; metodyczne; filozoficzne (zwłaszcza aksjologiczne i etyczne); etyczne; interpersonalne; artystyczne; estetyczne; społeczno-obywatelskie; rodzinne; ekologiczne; religioznawcze; organizatorskie; ekonomiczne; europejskie — potwierdzające wartości humanizmu (ideału: prawdy, dobra i piękna, wolności, sprawiedliwości, tolerancji, demokracji, poszanowania godności człowieka, szacunek dla inności, zachowanie dziedzictwa religii, kultury i tożsamości europejskiej); medialno-informatyczno-techniczne; krajoznawczo-turystyczne; samokształceniowe”<sup>12</sup>. Mimo tych dwudziestu trzech kategorii, zdaniem Denka, nie należy jednak zapominać, że kompetencje, których wymaga zawód nauczyciela, „są zawsze niegotowe, wciąż niewystarczające i bezustannie pozostające w ruchu, rozwoju, stale wymagające zmiany”<sup>13</sup>.

---

<sup>9</sup> S. Kwiatkowski, K. Symela, *Standardy kwalifikacji zawodowych. Teoria, metodologia, projekty*, Warszawa 2001.

<sup>10</sup> M. Gawrysiak, *O pojęciu kompetencji zawodowych i kompetencjach zawodowych nauczyciela techniki*, w: *Edukacja ogólnotechniczna — dylematy teorii i praktyki*, Bydgoszcz 1996, s. 51.

<sup>11</sup> L. Kacprzak, *Pedeutologiczne rozważania...*, dz. cyt., s. 51.

<sup>12</sup> K. Denek, *Nauczyciel w społeczeństwie wiedzy...*, dz. cyt. s. 29–30.

<sup>13</sup> R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, t. 2, Warszawa 2003, s. 294.

Można więc zaobserwować atomizację tej problematyki i próby wypełniania treścią nowych obszarów pracy nauczyciela. Należą do nich prace/artykuly np. o kompetencjach emocjonalnych, empatycznych, przywódczych, terapeutycznych i resocjalizacyjnych nauczyciela. Znaczącą rolę na tej mapie odgrywa wydana ostatnio praca białostockiego środowiska naukowego skupionego wokół Jerzego Nikitorowicza, a zatytułowana *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych* (2013). To dobra zachęta do zdefiniowania wymiarów kompetencji międzykulturowych nauczyciela i budowania wokół nich struktury przygotowania nauczycielskiego i dalszego doskonalenia zawodowego.

## WYMIARY KOMPETENCJI MIĘDZYKULTUROWYCH NAUCZYCIELA

Edukacja międzykulturowa jako dyscyplina pedagogiczna wskazuje na:

- relację między zindywidualizowanymi podmiotami;
- dialog pomiędzy kulturami;
- tolerancję wszystkich ludzi bez względu na rasę i wyznanie;
- zrównoważone działania wobec osób „odmiennych” kulturowo;
- międzykulturowe uczenie się;
- nabywanie kompetencji międzykulturowych.

Na znaczenie problematyki dotyczącej kompetencji i kwalifikacji nauczycieli w zakresie edukacji międzykulturowej wskazuje wiele dokumentów europejskich, w tym:

- „Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia — wspólne cele do roku 2010” (tzw. deklaracja lizbońska, 2002);
- deklaracja Rady Europy „Edukacja międzykulturowa w nowym kontekście europejskim” (tzw. deklaracja ateńska, 2003);
- dokument Komisji Europejskiej „Wspólne europejskie zasady dotyczące kompetencji i kwalifikacji nauczycieli” (2005);
- rezolucja Parlamentu Europejskiego z 2 kwietnia 2009 roku w sprawie kształcenia dzieci imigrantów<sup>14</sup>.

Znaczącą rolę do odegrania w edukacji międzykulturowej ma szkoła. Jej podstawowe zadania to:

- poznawanie i odwoływanie się do własnego dziedzictwa narodowego;
- dostrzeganie inności kulturowej i uwrażliwianie na nią;
- kształcenie świadomości o równorzędności wszystkich kultur;

---

<sup>14</sup> M. Sielatycki, *Edukacja międzykulturowa w polskiej szkole (w świetle dokumentów Rady Europy i Unii Europejskiej)*, CODN, Warszawa 2004.

- kształtowanie postawy tolerancji.  
Celem edukacji jest m.in.:
- nabycie wiedzy o kulturze, obyczajach i religii ludzi innych narodowości, którzy żyją obok nas;
- kształtowanie umiejętności skutecznego porozumiewania się z innymi;
- kształtowanie postaw tolerancyjnych i jednocześnie zwalczanie uprzedzeń oraz stereotypów;
- wskazywanie na możliwość wzbogacania rodzimej kultury o niektóre szczególnie cenne wartości zawarte w innych kulturach.

## MIĘDZYKULTUROWOŚĆ W USTAWODAWSTWIE OŚWIATOWYM

Art. 13 Ustawy o systemie oświaty zapewnia:

„1. Szkoła i placówka publiczna umożliwia uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury.

2. Na wniosek rodziców nauka, o której mowa w ust.1, może być prowadzona:

- w osobnych grupach, oddziałach lub szkołach,
- w grupach, oddziałach lub szkołach z dodatkową nauką języka oraz własnej historii i kultury,
- w międzyszkolnych zespołach nauczania”.

W punkcie 4 tegoż artykułu podkreśla się, że w pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły publiczne zapewniają podtrzymywanie kultury i tradycji regionalnej.

Warunki i sposób wykonywania przez szkoły tych zadań zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 kwietnia 2012 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym.

Kolejne regulacje zawiera *Podstawa programowa wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (po najnowszej regulacji z 30 maja 2014 r.) Dz.U. z 2014 r. poz. 803).

Edukacja wielokulturowa powinna obejmować wszystkie szczeble edukacyjne. Krystyna Kamińska twierdzi nawet, że powinna rozpoczynać się już na etapie przedszkola. Argumentuje: „Edukacja przedszkolna wprowadzająca dziecko w świat kultury powinna promować zarówno określone zachowania wobec przedstawicieli innych kultur, jak i kształtować właściwe postawy w relacjach

z innymi (...) Podjęcie odpowiednich działań zmierzających do zapoznania dziecka ze światem innych kultur już w przedszkolu pozwoli na jego powolne «oswajanie» ze zróżnicowaniem kulturowym (...) Prawdopodobnie wtedy podjęte działania sprawią, że wielokulturowa rzeczywistość (...) stanie się dla dziecka «normalnością» łatwiejszą do zaakceptowania (...) Dziecko, porządkując swoją wiedzę o świecie, tworzyć będzie w ten sposób własną kategorię «Inny» — wolną od obcości<sup>15</sup>.

Obok kształtowania umiejętności społecznych ważnym obszarem funkcjonowania przedszkola jest wychowanie rodzinne, obywatelskie i patriotyczne. Przedszkole kształtuje zainteresowanie wybranymi zabytkami i dziełami sztuki oraz tradycjami i obrzędami ludowymi danego regionu. „Dziecko kończące wychowanie przedszkolne i rozpoczynające naukę w szkole podstawowej: uczestniczy w zabawach prowadzonych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej lub języku regionalnym, (...) powtarza rymowanki, proste wierszyki i śpiewa piosenki w grupie w języku mniejszości narodowej lub etnicznej lub języku regionalnym, rozumie ogólny sens krótkich historyjek opowiadanych lub czytanych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej lub języku regionalnym, wie, do jakiej wspólnoty narodowej, etnicznej lub językowej należy, zna godło swojej wspólnoty narodowej, etnicznej lub językowej<sup>16</sup>”.

Edukacja wielokulturowa rozpoczęta w przedszkolu (Krystyna Kamińska) powinna być na każdym kolejnym szczeblu odpowiednio poszerzana i wzbogacana o treści, które przygotowują młodego człowieka do funkcjonowania w przestrzeni wielokulturowej.

Oto przykładowe zapisy podstawy programowej<sup>17</sup>:

### W klasach I–III

„W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. Szkoła podejmuje odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji”.

---

<sup>15</sup> K. Kamińska, *Nauczyciel wychowania przedszkolnego wobec wielokulturowości*, Łódź 2007, s. 9–13.

<sup>16</sup> Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego, Dz.U. z 2014 r., poz. 803.

<sup>17</sup> Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, Dz.U. 2014 r., poz. 803.

W treściach nauczania — wymagania szczegółowe: w edukacji społecznej (punkt 5) — „uczeń jest tolerancyjny wobec osób innej narodowości, tradycji kulturowej”.

W dziale 11 — Etyka pkt 1: „uczeń rozumie, że ludzie mają równe prawa, niezależnie od tego, gdzie się urodzili, jak wyglądają, jaką religię wyznają, jaki mają status materialny”.

## W klasach IV–VI

„Zadaniem szkoły jest kształtowanie u uczniów postawy tolerancji: uczeń szanuje prawo innych do odmiennego zdania, sposobu zachowania, obyczajów i przekonań, jeżeli nie stanowią one zagrożenia dla innych ludzi; przeciwstawia się przejawom dyskryminacji.

Zadaniem nauczyciela języka polskiego na tym etapie edukacyjnym jest (4) wprowadzanie ucznia w tradycję i sferę wartości narodowych oraz kształtowanie postawy otwartości wobec innych kultur”.

W edukacji historycznej: 2. „Mała Ojczyzna” „Uczeń: 1. opisuje swoją »małą Ojczyznę«, uwzględniając tradycję historyczno-kulturową i problemy społeczno-gospodarcze, 2. zbiera informacje o rozmaitych formach upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości »małej Ojczyzny«”.

3. Ojczyzna. „Uczeń: 1. wymienia i tłumaczy znaczenie najważniejszych świąt narodowych, symboli państwowych i miejsc ważnych dla pamięci narodowej, 2. wskazuje na mapie i opisuje główne regiony Polski, 3. wymienia mniejszości narodowe i etniczne żyjące w Polsce i na wybranych przykładach opisuje ich kulturę i tradycje oraz wymienia miejsca największych skupisk Polaków na świecie”.

## III etap edukacyjny (gimnazjum):

Język polski — wymagania szczegółowe, w dziale Wartości i wartościowanie zawiera hasła: patriotyzm-nacjonalizm, tolerancja-nietolerancja. „Uczeń dostrzega zróżnicowanie postaw społecznych, obyczajowych, narodowych, religijnych, etycznych, kulturowych i w ich kontekście kształtuje swoją tożsamość”.

Wiedza o społeczeństwie — w dziale 2. Życie społeczne: „Uczeń wyjaśnia, jak tworzą się podziały w grupie i w społeczeństwie (np. na »swoich« i »obcych«), i podaje możliwe sposoby przeciwstawiania się przejawom nietolerancji”.

W dziale 8. Naród i mniejszości narodowe: „Uczeń wymienia mniejszości narodowe i etniczne oraz grupy migrantów (w tym uchodźców) żyjące obecnie w Polsce i przedstawia przysługujące im prawa; na podstawie samodzielnie zebranych materiałów charakteryzuje jedną z tych grup (jej historię, kulturę, obecną sytuację)”.

## IV etap edukacyjny

Wiedza o kulturze: „Uczeń otacza opieką elementy dziedzictwa kulturowego, wskazuje relacje między kulturami: lokalną, regionalną, narodową i europejską, ujawniające się w konkretnych dziełach sztuki i praktykach kultury”.

Wiedza o społeczeństwie: 6. Naród, ojczyzna i mniejszości narodowe. „Uczeń: 1) przedstawia dwie koncepcje narodu: etniczno-kulturową i polityczną; 2) omawia czynniki sprzyjające asymilacji oraz służące zachowaniu tożsamości narodowej; 3) charakteryzuje postawy współczesnych Polaków wobec ojczyzny i narodu; 4) charakteryzuje mniejszości narodowe, etniczne i grupy imigrantów żyjące w Polsce (liczebność, historia, kultura, religia itp.); wymienia prawa, które im przysługują; 5) rozpoznaje przejawy ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu i uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom”.

7. Procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie (np. modele polityki wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów; „Uczeń wyjaśnia, dlaczego w Europie integracja imigrantów z państw pozaeuropejskich rodzi trudności; ocenia sytuację imigrantów w Polsce”).

8. Kultura i pluralizm kulturowy.

## METODYKA KSZTAŁCENIA W EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ: ZASADY, METODY I FORMY ORGANIZACYJNE

Realizacja zapisów **podstawy programowej** wymaga korekty programów kształcenia szkolnego, jak również zmian w przygotowaniu zawodowym nauczycieli — zmian w procesie kształtowania ich kompetencji międzykulturowych/kompetencji do komunikacji międzykulturowej (Jerzy Nikitorowicz).

Edukacja międzykulturowa staje się jednym z kluczowych elementów kształcenia nauczycieli. Szczególnie ważne są:

- wiedza na temat różnorodności kulturowej i jej skutków dla komunikacji;
- umiejętność komunikacji;
- otwartość na odmienność kulturową;
- umiejętność dostosowania treści i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej do potrzeb uczniów i ich rodziców oraz stworzenie w szkole środowiska przyjaznego uczniom odmiennym kulturowo;
- zrozumienie specyfiki funkcjonowania, a także różnic kulturowych i odmienności doświadczeń życiowych — dla sprawnej i skutecznej organizacji pracy szkoły/klasy w zakresie społecznej integracji uczniów<sup>18</sup>.

<sup>18</sup> J. Szempruch, *Pedeutologia*, Kraków 2013, s. 317.

Niezbędne staje się przełożenie teoretycznej wiedzy i postulatów edukacji międzykulturowej na sytuacje praktyczne, realnie wyznaczające specyfikę szkolnego procesu kształcenia, tj. na **cele i zadania edukacji oraz rozwiązywania metodyczne — zasady metody, formy organizacyjne kształcenia**.

Szkolna edukacja międzykulturowa kładzie akcent na:

- wdrażanie do dostrzegania inności, uwrażliwienie na inność;
- kształtowanie świadomości tego, że wszystkie kultury są równorzędne;
- odwoływanie się do doświadczeń uczniów i rodziców;
- kształtowanie potrzeby ustawicznego wychodzenia na pogranicza własnej kultury, kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów związanych z uprzedzeniami i negatywnymi stereotypami;
- kształtowanie odrębności i tolerancji, wyrzeczenie się poczucia wyższości kulturowej na rzecz dialogu, negocjacji i wymiany wartości, kierowanie się ideą tolerancji<sup>19</sup>.

#### **Cele edukacji międzykulturowej w szkole:**

- kształcenie obywateli kompetentnych międzykulturowo,
- zwalczanie etnocentryzmu, uprzedzeń i stereotypów,
- zapobieganie przemocy i agresji,
- uczenie pokojowego rozwiązywania konfliktów,
- uczenie otwartości i życzliwości w kontaktach z reprezentantami obcej kultury,
- uczenie empatii, solidarności, pozytywnej współzależności i współodpowiedzialności,
- zwalczanie postaw pasywnych,
- zachęcanie do krytycznego poznawania i oceniania własnej kultury,
- uczenie o tym, co ludzi łączy,
- wspieranie mniejszości w jej prawach do zachowania kulturowej odrębności.

**Reguły postępowania edukacyjnego** istotne dla przezwyciężenia dylematów edukacji międzykulturowej i wchodzenia w relacje międzykulturowe wyróżnia Jerzy Nikitorowicz:

- „konstruowanie interakcji na zasadzie równorzędności (równouprawnienia);
- uświadomienie, że nabywanie tożsamości to nie proces technologiczny, lecz skomplikowany proces komunikacji międzyludzkiej, którego przedmiotem działania jest sytuacja, a podmiotem — jednostki charakteryzujące się różnymi orientacjami życiowymi, potrzebami i nabytym dziedzictwem kulturowym;

---

<sup>19</sup> J. Nikitorowicz, *Spotkanie i dialog kultur — wymiar edukacji międzykulturowej*, w: *Kultury tradycyjne, a kultura globalna: konteksty edukacji międzykulturowej*, t. 1, Białystok 2001, s. 101.

- znajomość potrzeb jednostki, jej indywidualnych parametrów rozwoju, zainteresowań, zamiłowań, kondycji umysłowej, fizycznej, emocjonalnej, a przede wszystkim — jej usytuowana w kulturze rodzinnej i lokalnej;
- operowanie w praktyce wiedzą o aktywności jednostki jako podmiotu działającego, o sposobach jej realizowania się w warunkach interakcji dwu- lub wielopodmiotowej;
- umożliwienie ujawniania i realizowania spontanicznej twórczości, czynnego reagowania uwagą, uczuciem, myślą na zróżnicowane bodźce, zachowania, sytuacje;
- zapewnienie prawa do swobodnego wyboru zadań z wielu ofert i szukania możliwych sposobów ich realizacji (...), a także prawa do decyzji oraz własnej, subiektywnej oceny wkładu pracy i osiągniętego wyniku;
- stwarzanie klimatu zrozumienia i komfortu psychicznego<sup>20</sup>.

Systemowość oddziaływań zapewniają cztery główne zasady edukacji międzykulturowej:

- Realizacji edukacji międzykulturowej powinna towarzyszyć właściwie pojęta edukacja narodowa, służąca zachowaniu tożsamości kulturowej.
- Edukacja kulturowa powinna być realizowana równolegle z edukacją obywatelską i edukacją europejską.
- Realizacji edukacji dla mniejszości (etnicznych, narodowych) powinna towarzyszyć edukacja dla większości.
- Międzykulturowemu nauczaniu dzieci i młodzieży powinna towarzyszyć edukacja ustawiczna dla dorosłych w tym zakresie<sup>21</sup>.

Właściwy **dobór metod nauczania** jest jednym z warunków skutecznego realizowania edukacji międzykulturowej w szkole. W edukacji międzykulturowej można wyróżnić specyficzną typologię metod i strategii nauczania<sup>22</sup>:

- **metody poszukiwania wiedzy o innych**: wykład interaktywny, multimedialny, prezentacje, gry dydaktyczne, praca z materiałami źródłowymi, metoda dyskusji;
- **metody poszukiwania wspólnych korzeni**: chronologiczna, metoda kręgów, szlaków kulturowych (np. kultury żydowskiej, architektury drewnianej, cmentarzy wojennych), metoda mapy;

---

<sup>20</sup> Zob. J. Nikitorowicz, *Edukacja międzykulturowa na pograniczach kultur (propozycje realizacyjne)*, w: T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), *Spółeczności pogranicza, wielokulturowość, edukacja*, Cieszyn 1996, s. 182, a także P. Grzybowski, *Edukacja międzykulturowa — przewodnik. Pojęcia — literatura — adresy*, Kraków 2008, s. 67–68.

<sup>21</sup> M. Sielatycki, *Metody nauczania w edukacji międzykulturowej*, w: A. Klimowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa. Poradnik dla nauczyciela*, Warszawa 2004, s. 31.

<sup>22</sup> Tamże.

- **metody poszukiwania współczesnych powiązań:** analizy tekstu, metoda „róży wiatrów” (nawiązuje do geograficznej róży wiatrów wskazującej cztery główne kierunki geograficzne — N (North), S (South), W (West), E (East), a w symbolicznej róży mamy odpowiadające im obszary (kierunki) — N (natura), S (społeczeństwo), W (władza), E (ekonomia)), metoda mandali;
- **metody pracy ze stereotypami** (hetero- i auto- bądź negatywnymi i pozytywnymi): identyfikowanie stereotypów, przełamywania stereotypów, międzynarodowa wymiana młodzieży;
- **metody zrozumienia i poszanowania odmienności:** akceptacji różnorodności, kształtowania postaw tolerancji, poznawania innych kultur, narodów, religii oraz „zapraszanie eksperta”;
- **metody rozwiązywania problemów:** drzewo decyzyjne, tabela decyzyjna, ścieżki decyzyjne, debata (szkolna, publiczna, oksfordzka), negocjacje, mapa konfliktów, metoda sześciu kroków rozwiązywania problemów (zakładająca sekwencję postępowania: 1. rozpoznaj potrzeby; 2. sformułuj problem; 3. wskaż możliwe rozwiązania konfliktu; 4. oceń zaproponowane rozwiązania; 5. wybierz najlepsze rozwiązanie; 6. dokonaj oceny przyjętego rozwiązania);
- **metody budowania współpracy:** projekt edukacyjny;
- **metody poszukiwania scenariuszy przyszłości:** budowania scenariuszy przyszłości, symulacji, metoda sześciu kapeluszy myślowych (de Bono).

Ewa Bandura proponuje długą listę **metod i form** pracy służących „nauczaniu kultury”<sup>23</sup>. Do podstawowych należą:

- wykład na temat różnic i podobieństw między kulturą rodzimą i obcą;
- dygresja kulturowa, czyli krótka wzmianka czy komentarz na temat wybranego aspektu kultury łączącego się bezpośrednio lub pośrednio z tematem lekcji;
- asymilator kulturowy polegający na przedstawieniu tekstu na temat nieporozumień w komunikacji społecznej, które wynikają z różnic kulturowych, a następnie na wyborze właściwej interpretacji;
- kapsuła kulturowa — krótki opis wybranego aspektu kultury połączony z dyskusją na temat różnic w kulturze rodzimej;
- kulturogram, czyli prezentacja różnic kulturowych przedstawiona w telegraficznym skrócie wraz z niezbędnym słownictwem;
- analizy tekstów na temat różnic między kulturą rodzimą a obcą, analizy wpływu tych różnic na codzienne życie społeczeństw, a następnie dyskusje, odgrywanie scenek itp.;

<sup>23</sup> E. Bandura, *Nauczyciel jako mediator kulturowy*, Kraków 2007, s. 48–49.

- incydenty krytyczne polegające na rozważaniu przypadków nieporozumień komunikacyjnych na tle różnic kulturowych, a następnie wskazywanie sposobów rozwiązywania czy uniknięcia konfliktu;
- wywiady, dyskusje, analizy zbiorów z przeszłości rozwijające świadomość własnej tożsamości kulturowej;
- wskazywanie związków między kulturą a językiem — przysłowia, baśnie, legendy, wróżby, idiomy, przesady, dowcipy itp.;
- kultomiks polegający na interpretacji dowcipu rysunkowego lub komiksu przedstawiającego nieporozumienia na tle różnic kulturowych;
- wyspa kulturowa („kącik kulturowy”) z fotografiami, mapami, wycinkami, plakatami, które informują, zwracają uwagę oraz prowokują pytania na temat kultury;
- minidrama, podczas której uczniowie odgrywają scenki przedstawiające sytuacje typowe dla obcej kultury, sytuacje związane z komunikacją itp.

Zasady, metody i formy organizacyjne w metodyce kształcenia międzykulturowego to ważne instrumentarium warsztatu pracy nauczyciela. To, obok przygotowania merytorycznego, istotny warunek udzielenia profesjonalnej pomocy uczniom z innych kręgów kulturowych.

## ROLA NAUCZYCIELA W EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ

Wzrastają wymagania wobec nauczyciela jako realizatora treści edukacji międzykulturowej. W tej roli powinien on:

- przyjąć założenie, że wszystkie kultury są w równym stopniu wartościowe — nie oceniać ich i nie osądzać;
- uczyć szacunku dla odmienności;
- uświadomić sobie, że kultura jest złożoną i różnorodną całością;
- mieć świadomość, że ukazywanie egzotyki z jednej strony kusi i wzmacnia pozytywny stosunek do innej kultury, jednocześnie tworzy wobec niej dystans, wytwarza mechanizm traktowania jej jak swego rodzaju przedstawienia;
- prezentować różne zjawiska, poglądy; stwarzać częste okazje do osobistych kontaktów uczniów z innym kulturami;
- zaplanować na zajęciach czas na refleksję i swobodną dyskusję, w której każdy może wyrażać własny punkt widzenia<sup>24</sup>.

Szczegółowe zadania (i wynikające z nich działania nauczyciela) obejmują między innymi:

---

<sup>24</sup> Por. A. Klimowicz, *Wstęp*, w: A. Klimowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa. Poradnik dla nauczyciela*, Warszawa 2004, s. 7.

- nabywanie umiejętności rozwiązywania trudnych problemów współczesności;
- nabywanie umiejętności konstruktywnego radzenia sobie z trudnościami;
- nabywanie umiejętności rozumienia siebie i innych, negocjacji i dialogu wewnętrznego i zewnętrznego, kreowania więzi grupowych;
- kształtowanie postaw solidarności wewnątrzgrupowej i integracji z innymi;
- kształtowanie postaw kreujących wspólnoty oparte na synergii i empatii;
- nabywanie wiedzy o własnym regionie;
- przekazywanie wzorów i norm kulturowych;
- wdrażanie do kulturowania dziedzictwa kulturowego przodków;
- przygotowanie do życia w pluralizmie kulturowym i światopoglądowym;
- podtrzymywanie tożsamości osób i społeczności, kreowanie tożsamości otwartych;
- przygotowanie do życia w nowoczesnym otwartym społeczeństwie, pluralistycznym, kulturowo respektującym prawa jednostek i grup;
- upominanie się o należne prawa mniejszości etnicznych, narodowych, religijnych;
- przygotowanie do współpracy, współdziałania, wzajemnego korzystania z dobrobytu narodów i cywilizacji<sup>25</sup>.

Oryginalną komparatystyczną charakterystykę nauczyciela międzykulturowego przedstawił Zbigniew Kwieciński<sup>26</sup>. Czterowymiarowy model uwzględnia następujące kompetencje:

- kompetencje komunikacyjne (znajomość języków i kultur, empatia i „przystosowalność”);
- podobieństwo (kulturowe, stylu życia i postaw);
- zaangażowanie (poziomu intymności komunikacyjnej i „współczulności”);
- zdolność do zmiany punktów widzenia towarzysząca zmianie stosunków wzajemnych (poprawne relacje, odpowiedniość zachowań i zrozumienia).
- W innym modelu wśród uzdolnień nauczyciela wymienia się:
- zdolność do komunikacji z innymi osobami;
- zdolność do dopasowania się do odmiennej kultury;
- zdolność dostosowania się do odmiennego systemu społecznego;
- zdolność do ustanawiania dobrych stosunków międzykulturowych;

<sup>25</sup> J. Nikitorowicz, *Nauczyciel w dialogu kulturowym kreującym postawy obywatelskie w warunkach wielokulturowości*, w: R. Kwiecińska, M.J. Szymański (red.), *Nauczyciel wobec różnicowań społecznych* Kraków 2010, s. 90.

<sup>26</sup> Z. Kwieciński, *Zmienić kształcenie nauczycieli*, w: A. Siemak-Tylikowska, H. Kwiatkowska, S.M. Kwiatkowski (red.), *Edukacja nauczycielska w perspektywie wymagań zmieniającego się świata*, Warszawa 1998, s. 25.

— zdolność do rozumienia innych.

Ważne dla efektywności międzykulturowej są:

- umiejętności interpersonalne;
- interakcje społeczne;
- empatia kulturowa;
- elastyczna osobowość;
- zdolności przywódcze.

Bogata lista właściwości osobowościowych dobrego nauczyciela kompetencji międzykulturowych obejmuje:

- tolerancję dla niejednoznaczności;
- elastyczność poznawczą i zachowań;
- tożsamość kulturową;
- cierpliwość;
- entuzjazm i zaangażowanie, umiejętności interpersonalne;
- otwartość na nowe doświadczenia i na innych ludzi;
- empatię;
- szacunek;
- poczucie humoru<sup>27</sup>.

Nauczyciel w procesie edukacji międzykulturowej niejednokrotnie wchodzi w różne role: mediatora, doradcy, partnera, menedżera. Jerzy Nikitorowicz postrzega nauczyciela jako mediatora kulturowego kreującego jednocześnie postawy etnocentryczne i etnorelatywistyczne, uczącego szacunku dla wartości rodzimych — regionalnych z jednoczesnym wprowadzaniem wartości uniwersalnych i planetarnych<sup>28</sup>. Dlatego od nauczyciela oczekuje się, by był łącznikiem między kulturą większości a kulturami mniejszościowymi, miał rozległą wiedzę na temat kultur mniejszości w grupie, z którą pracuje, rozumiał specyfikę różnych kultur, zmienną naturę każdej z nich, wzajemne wpływy i kulturowe postrzeganie świata<sup>29</sup>. Istotą kompetencji międzykulturowych nauczyciela stają się:

- wiedza o różnych kulturach mniejszościowych;
- umiejętność komunikowania się z przedstawicielami innych kultur;
- krytyczne myślenie (selekcjonowanie i analizowanie informacji);
- wrażliwość kulturowa — umiejętność aktywnego słuchania bez osądów;

---

<sup>27</sup> Tamże, s. 26.

<sup>28</sup> Szerzej zob. J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005.

<sup>29</sup> J. Szempruch, *Pedeutologia*, dz. cyt., s. 318.

- umiejętność radzenia sobie z nieznanym i z niepewnością;
- umiejętność nawiązywania znajomości;
- otwartość na współpracę.

To fundamenty kwalifikacji zawodowych nauczyciela i ważne obszary doskonalenia zawodowego. Edukacja to komunikacja<sup>30</sup>. Edukacja oznacza uczenie się, aby żyć wspólnie, uczenie się współżycia z innymi<sup>31</sup>.

### **Projekcja studiów podyplomowych dla nauczycieli 2-semestralnych doskonalących w wymiarze 250 godz.<sup>32</sup>**

Oferowane studia mają charakter doskonalący i są adresowane do nauczycieli, pedagogów pracujących z dziećmi i młodzieżą, których dotychczasowy proces socjalizacji przebiegał w warunkach społeczno-kulturowych odmiennych od polskich lub którzy są członkami mniejszości społeczno-kulturowych w Polsce.

Celem studiów jest:

- Umożliwienie słuchaczom zdobycia podstawowej wiedzy z zakresu pedagogiki, psychologii i poradnictwa międzykulturowego.
- Kształtowanie umiejętności i kompetencji niezbędnych do wykorzystywania wiedzy w samodzielnym projektowaniu, diagnozowaniu, organizowaniu, realizowaniu i ewaluacji działań integracyjnych, pomocowych i wspierających uczniów zróżnicowanych kulturowo.

Studia wyposażają słuchaczy w wiedzę w zakresie kulturowych uwarunkowań zachowań społecznych. W trakcie interaktywnych warsztatów i treningów nabędą oni umiejętności w zakresie komunikowania się międzykulturowego, a także nauczą się zasad tworzenia i koordynowania projektów socjalnych i edukacyjnych w środowiskach zróżnicowanych kulturowo. Ponadto rozwiną kompetencje prowadzenia interwencji i mediacji w konfliktach o podłożu kulturowym.

---

<sup>30</sup> E. Faure (red.), *Uczyć się, aby być*, Warszawa 1975.

<sup>31</sup> J. Delors (red.), *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998.

<sup>32</sup> Przy współudziale i konsultacji Doroty Misiejuk.

| Symbol                       | Opis zakładanych efektów kształcenia<br>Po ukończeniu studiów podyplomowych absolwent:                                                                                                                                                                                               |
|------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Wiedza</b>                |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| SP_W01                       | Ma uszczegółowioną i usystematyzowaną wiedzę o procesie i uczestnikach działalności edukacyjnej, wychowawczej, opiekuńczej, kulturowej, pomocowej i terapeutycznej w regionie zróżnicowanym kulturowo.                                                                               |
| SP_W02                       | Posiada wiedzę na temat psychologicznych aspektów kontaktów międzykulturowych w sferze jednostkowej i grupowej.                                                                                                                                                                      |
| SP_W03                       | Posiada umiejętności diagnozowania potrzeb społecznych w zakresie budowania kapitału społecznego i kulturowego regionu.                                                                                                                                                              |
| SP_W04                       | Zna i rozumie różne koncepcje edukacji europejskiej, regionalnej i międzykulturowej.                                                                                                                                                                                                 |
| SP_W05                       | Posiada wiedzę na temat znaczenia dziedzictwa kulturowego regionu i Europy dla społeczeństwa.                                                                                                                                                                                        |
| SP_W06                       | Ma wiedzę o metodyce działalności regionalnej, europejskiej i międzykulturowej.                                                                                                                                                                                                      |
| <b>Umiejętności</b>          |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| SP_U01                       | Dysponuje rozwiniętymi kwalifikacjami do komunikacji społecznej w warunkach wielokulturowości pozwalającymi na samodzielne generowanie oryginalnych rozwiązań praktycznych i budowanie własnego warsztatu metodycznego.                                                              |
| SP_U02                       | Potrafi projektować i realizować programy kampanii społecznych oraz budować programy edukacyjne i rozwojowe w placówkach oświatowych, kulturalnych i opiekuńczych z uwzględnieniem wielokulturowości regionu.                                                                        |
| SP_U03                       | Umie organizować współdziałanie ze specjalistami z różnych dziedzin i dyscyplin społecznych oraz osobami kompetentnymi w zakresie kultur innych niż jego własna w kierunku budowania wielokulturowego podejścia do rozwiązywania problemów społecznych, opiekuńczych i kulturalnych. |
| SP_U04                       | Posiada umiejętności i kompetencje niezbędne do kompleksowej realizacji dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych zadań szkoły, w tym do samodzielnego przygotowania i dostosowania programu nauczania w zakresie edukacji europejskiej, regionalnej i międzykulturowej.           |
| SP_U05                       | Wykazuje umiejętność uczenia się i doskonalenia własnego warsztatu z wykorzystaniem nowoczesnych środków i metod pozyskiwania, organizowania i przetwarzania informacji i materiałów z zakresu edukacji europejskiej, regionalnej i międzykulturowej.                                |
| <b>Kompetencje społeczne</b> |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| SP_K01                       | Posiada kompetencje społeczne wyrażone pogłębioną świadomością poziomu swojej wiedzy i umiejętności, co wyraża się odpowiedzialnością za zachowanie wielokulturowego dziedzictwa regionu, kraju, Europy i świata.                                                                    |
| SP_K02                       | Jest wrażliwy na potrzeby osób znajdujących się w procesie zmiany kulturowej, przestrzega zasad i norm etycznych w standardzie wielokulturowości regionu.                                                                                                                            |

W planie studiów proponowane są cztery moduły zajęć obejmujące szczególne przedmioty kształcenia:

Ogólnorozwojowy:

- Teoretyczne podstawy relacji międzykulturowych,
- Dziedzictwo wielokulturowe Europy,
- Wielokulturowość polskich pograniczy,
- Edukacja europejska,
- Antropologia społeczno-kulturowa,
- Mniejszości narodowe i etniczne w systemie polityczno-prawnym Europy i Polski,
- Kulturowe podstawy życia społecznego.

Kształcenie psychologiczne:

- Psychologia międzykulturowa,
- Trening komunikacji międzykulturowej,
- Interwencja i mediacja w konfliktach kulturowych,
- Diagnoza potrzeb społecznych migrantów, uchodźców i członków wspólnot społeczno-kulturowych odmiennych od większości.

Metodyczny:

- Metodyka edukacji regionalnej i międzykulturowej,
- Animacja i integracja społeczności migranckich w środowisku lokalnym,
- Warsztaty pracy w warunkach zróżnicowania kulturowego,
- Praca poradnicza w środowisku zróżnicowanym kulturowo.

Komunikacyjny:

- Teorie komunikacji interpersonalnej, społecznej i masowej,
- Nowe technologie komunikacyjne w relacjach międzykulturowych,
- Warsztaty zarządzania zespołami wielokulturowymi,
- Warsztaty kreatywności,
- Warsztaty: projekty kulturalne wielokulturowe,
- Praktyki,
- Seminarium dyplomowe.

## BIBLIOGRAFIA

- Bandura E., *Nauczyciel jako mediator kulturowy*, Kraków 2007.
- Denek K., *Nauczyciel w społeczeństwie wiedzy, jego tożsamość, role, kompetencje i europejski wymiar*, w: A. Klim-Klimaszewska, M. Wiśniewska (red.), *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, t. 1, Siedlce 2012.
- Gawrysiak M., *Edukacja metatechniczna*, Radom 1998.
- Gawrysiak M., *O pojęciu kompetencji zawodowych i kompetencjach zawodowych nauczyciela techniki*, w: R. Parzęcki (red.), *Edukacja ogólnotechniczna — dylematy teorii i praktyki*, Bydgoszcz 1996.
- Grzybowski P.P., *Edukacja międzykulturowa — przewodnik. Pojęcia — literatura — adresy*, Kraków 2008.
- Jeffries C. (et al.), *Kształcenie otwarte od A do Z*, Warszawa 1997.
- Kacprzak L., *Pedeutologiczne rozważania o nauczycielu*, Piła 2006.
- Kamińska K., *Nauczyciel wychowania przedszkolnego wobec wielokulturowości*, Łódź 2007.
- Klimowicz A. (red.), *Edukacja międzykulturowa. Poradnik dla nauczyciela*, Warszawa 2004.
- Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, t. 2, Warszawa 2003.
- Kwiatkowski S., Symela K. (red.), *Standardy kwalifikacji zawodowych. Teoria, metodologia, projekty*, Warszawa 2001.
- Kwieciński Z., *Zmienić kształcenie nauczycieli*, w: A. Siemak-Tylikowska, H. Kwiatkowska, S.M. Kwiatkowski (red.), *Edukacja nauczycielska w perspektywie wymagań zmieniającego się świata*, Warszawa 1998.
- Nikitorowicz J. (et al.), *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych*, Warszawa 2013.
- Nikitorowicz J., *Edukacja międzykulturowa na pograniczach kultur (propozycje realizacyjne)*, w: T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), *Spółeczności pogranicza, wielokulturowość, edukacja*, Cieszyn 1996.
- Nikitorowicz J., *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005.
- Nikitorowicz J., *Nauczyciel w dialogu kulturowym kreującym postawy obywatelskie w warunkach wielokulturowości*, w: R. Kwiecińska, M.J. Szymański (red.), *Nauczyciel wobec zróżnicowań społecznych*, Kraków 2010.
- Nikitorowicz J., *Spotkanie i dialog kultur — wymiar edukacji międzykulturowej*, w: J. Nikitorowicz, M. Sobiecki, D. Misiejuk (red.), *Kultury tradycyjne, a kultura globalna: konteksty edukacji międzykulturowej*, t. 1, Białystok 2001.
- Nowacki T., *Kwalifikacje i autokreacja nauczyciela*, w: K. Żegnałek (red.), *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, Warszawa 2008.
- Oleksyn T., *Praca i płaca w zarządzaniu*, Warszawa 2001.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, Dz.U. z 2014 r., poz. 803.

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego, Dz.U. z 2014 r., poz. 803.

Sielatycki M., *Edukacja międzykulturowa w polskiej szkole (w świetle dokumentów Rady Europy i Unii Europejskiej)*, Warszawa 2004.

Sielatycki M., *Metody nauczania w edukacji międzykulturowej*, w: A. Klimowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa. Poradnik dla nauczyciela*, Warszawa 2004.

Szempruch J., *Pedeutologia*, Kraków 2013.